

XALQ PEDAQOĞİKASININ TƏDQIQI MƏSƏLƏLƏRİ "AZƏRBAYCAN MƏKTƏBİ" NİN VƏ ONUN ƏLƏVLƏRİNİN MÜSTƏVİSİNDƏ

Elnarə MƏMMƏDOVA,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
ADPU-nun elmlər doktoru hazırlığı üzrə dissertantı,
Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü

Məqalədə Azərbaycan xalq pedaqogikası və onun tədqiqinə başlandıqı XX əsrin 60-70-ci illərində "Azərbaycan məktəbi" və onun əlavələrində dərc olunmuş elmi-pedaqoji məqalələrdən, xalq pedaqogikasının müttərəqqi ideyalarından, ənənə və müasirlşin nəzərə alınması şərti ilə onun pedaqoji fikrinin inkişafına müsbət təsirlərdən bəhs edilir. Bu sahədə professor Əliheydər Həşimovun danılmaz xidmətlərindən ayrıca danışıqlar və onun "Azərbaycan məktəbi"ndə dərc olunmuş məqalələrinə istinad olunur.

Açar sözlər: pedaqogika, formalaşma, tərbiyə, folklor, nağıl, milli adət-ənənələrimiz, dərslük. Ключевые слова: педагогика, формирование, воспитание, фольклор, сказки, национальные традиции, учебник.

Key words: pedagogy, formation, education, folklore, songs, national traditions, textbook.

Azərbaycanda pedaqoji fikrin formalaşmasında xalq pedaqogikasının rolu danılmazdır. Elmi pedaqogikanın çox qədim və zəngin mənbəyini təşkil edən xalq pedaqogikasının yaradıcısı xalqın özü olmuşdur. Akademik pedaqogikanın "qızıl fondu"nu təşkil edən xalq pedaqogikası milyonlar üçün tərbiyə məktəbidir. Xalq yaradıcılığı ilə sıx bağlı olan ilk pedaqoji fikirlər özünün ən qiymətli ideyalarını şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində - atalar sözlərində, zərb məsəllərdə, tapmacalarda, laylələrdə, nağıl və dastanlarda tapmışdır. Xalq pedaqogikası nümunələri ilə tanış olan oxucu belə bir qənaətə gəlir ki, el ədəbiyyatı xalqın, millətin mədəniyyət güzgüsüdür. Bu nümunələrdə xalqın fikir və əməli, istedad və kamal dərəcəsi əks olunmuşdur. Ən müttərəqqi əxlaqi nümunələrə malik olan Azərbaycan xalqının adət və ənənələri çox zəngindir. Onlar da

əsasən, xalq yaradıcılığında öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan pedaqoji fikrinin salınması və təbliğisi olan "Azərbaycan məktəbi" jurnalında xalq pedaqogikasının ən mühüm məsələləri: obyektli, mənbələri, üsulları, əsasları və hələ də tərbiyənin ayrı-ayrı hissələri haqqında xalqımızın tarix boyu irəliləyən fikir və mülahizələrdən bəhs edən dəyərlili məqalələr dərc olunmuşdur. Bu məqalələr oxucuları keçmişin müttərəqqi irsi ilə tanış etməklə yanaşı, həmçinin keçmiş və indiki müsbət irsi, fikir və ideyaları dərindən öyrənmək və yaradıcılıqla inkişaf etdirmək məqsədini daşımışdır. Bu baxımdan yanaşdıqda "Nağıllar, atalar sözləri və s. digər xalqlarda olduğu kimi Azərbaycan xalqının da ilk pedaqoji məhsuludur", -deyən professor Ə.Seyidovun nə qədər haqlı olduğu bir daha təsdiq olunur.

Azərbaycan xalq pedaqogikası Azərbaycan pedaqogika elminin inkişafı üçün müntəb zəmin, zəngin qida mənbəyi olmuş, ona əsl orijinallıq və özgürlük gətirmişdir (F.Rüstəmov).

"Azərbaycan məktəbi"ndə xalqın bu müdriklik çəsinə yüksək qiymət verilmişdir. "Xalq pedaqogikası - sözün geniş mənasında tərbiyə məfhumuna daxil olan məsələlər üzrə zəhmətkeş kütlələrin əsrlər uzunu yaratdığı biliklərin, baxış, fikir, ideya, əməli təcrübə, qayda-qanun, adət və ənənələrin məcmusudur" ("Azərbaycan məktəbi", 1970, №2).

Aydırdı ki, Azərbaycan pedaqoji fikrinin müntəb zəmini olan şifahi xalq yaradıcılığı nəsilənd-nəslə hazır şəkildə deyil, yeni variantlarda gəlib çatır. Onların ən dəyərliləri uzunömürlü olur, başqa bir qismi isə unudulur. Bu nümunələr ancaq yazıya alındıqdan sonra sabitlik qazanır. Azərbaycanda şifahi xalq yaradıcılığı materiallarının toplanması və öyrənilməsi yazılı ədəbi nümunələrdən çox sonra başlanmışdır. Bu bərədə "Azərbaycan məktəbi"ndə oxuyuruq: 1870-1880-ci illərdə Qori Seminariyası tələbələrini təfəbbüsü ilə "Kafkaz" qəzetində və "Qafqaz ərazisini və xalqların təsvir edən materiallar məcmuəsi"ndə yerli əhalinin həyatına, məişətinə, tarixinə, etnoqrafiyasına, folkloruna, adət və ənənələrinə dair toplanmış materiallar dərc olunmuşdur. Burada Azərbaycan xalqının nağıl, dastan, tapmaca, atalar sözləri, adət-ənənələri üzrə onlarca yazı-məqalə dərc edilmişdir (Yenə orada, 1970, №2).

Orada həm də bir daha qeyd edildi ki, Azərbaycanın məşhur pedaqoqlarının istisliklərində də bu materiallardan istifadə olunmuşdur. Həmin yazıda bu dərslük haqqında çox dəqiq məlumat verilməmişdir. Dəfələrlə qeyd olunduğu kimi, bunlar xalqın mədəniyyətinin məhsuludur. Azərbaycan xalqının

müxtəlif zamanlarda yaratdığı şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri ilk dəfə təxminən XV-XVI əsrlərdə yazıya alınmışdır. Azərbaycan folklorşünaslığı elmi formalaşmağa bu əsrdən başlamışdır. Həmin məqalədə bu yola nəzər salınmış və ilk növbədə onları yazıya alan dərslüklerin adları da göstərilmişdir: "A.O.Çernyayevskinin, "Vətən dili" (I hissə), A.O.Çernyayevskinin və S.Valibayovun "Vətən dili" (II hissə) kitabları, Rəşid bəy Fəhəndiyevin "Uşaq bağçası" və "Bəsirətül-ətfal" (1901) adlı dərslükləri, sonralar F.Ağzadə, A.Şaiq, S.S.Axundov, M.Mahmudbəyovun "Üçüncü il" adlı dərslük kitabları, N.Nərimanovun "Самочител татарского языка для русских" və s. bu kimi kitabları, həmçinin F.Köçərlinin 1912-ci ildə çap edilmiş "Balalara hədiyyə" və Gənəc müəllimlərindən C.Cuvarlı ilə R.Fəhəndiyevin "Parok çap" (1915) adlı kitabçaları isə demək olar ki, başdan başlayaraq folklor nümunələrindən (xırda hekayələrdən, nağıllardan, nəğmələrdən, oyun qaydalarından, sayacı sözlərdən, məsəllərdən, atalar sözlərindən, tapmaca və yarılməclərdən) ibarətdir". (Yenə orada).

Bu nümunələri bir-bir-tərə təhlil edən məqalə müəllifi professor Ə.Həşimov onların faydalılığını qeyd edir və göstərir ki, yazıya düzün və düşünməli yüzlərlə nümunələr pedaqoji ədəbiyyatda istifadə olunduqca insanların nitqinin zənginləşdirilməsinə, pedaqoji fikir və ideyalarla xalqın tanış edilməsinə xidmət etmişdir.

"Azərbaycan məktəbi" jurnalında və onun əlavələrində professor Ə.Həşimovun xalq ədəbiyyatına dair "Azərbaycan xalq nağıllarının və atalar sözlərinin təlim-tərbiyəvi əhəmiyyəti" (1954, №40), "Azərbaycan xalq nağılları və atalar sözlərinin tədrisində şagirdlərin aqli tərbiyəvi məsələləri" ("Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi", 1957, №1), "Şagirdlərin estetik

tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olmalı" ("Azərbaycan məktəbi", 1959, №2), "Xalq müəllimi, görkəmli pedaqoq". (Yenə orada, 1966, №9), "Pedaqogika tarixinin tədqiqində mühüm bir mərhələ haqqında" (Yenə orada, 1968, №4), "Xalq pedaqogikası məktəb dərslərində". (Yenə orada, 1970, №2), "Xalq tərbiyəsinin bəzi üsulları haqqında". (Yenə orada, 1970, №8), "Nəsilərin tərbiyə məktəbi və mənavi qida mənbəyi", ("İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə", 1974, №1), "Xalqımızın pedaqoji irsinə məhəbbət" ("Azərbaycan məktəbi", 1975, №7), "Əmək tərbiyəsi və peşə oriyentasiyası ilə əlaqədar xalq fikirləri" ("Əmək və politexnik təlim", 1977, №4), "Sağlamlıq haqqında xalq fikirləri" ("Məktəbdə fiziki tərbiyə", 1977, №10), "Tərbiyənin üsul və vasitələri haqqında xalq fikirləri" ("Azərbaycan məktəbi", 1977, №12), "Təlim metodikasının təkmilləşdirilməsinin bir istiqaməti haqqında" ("Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi", 1978, №2), "Xalqın tərbiyə sahəsindəki tarixi irsinin əhəmiyyəti və məktəblərə yitirilməsi" ("Azərbaycan məktəbi", 1978, №5), "Xalq pedaqogikası". ("İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə", 1979, №1), "Pedaqoji irsimizin tədrisində qayğı ilə yanaşmaq" ("Azərbaycan məktəbi", 1984, №2), "S. Vurgun və xalq pedaqogikası". (Yenə orada, 1988, №3), "Xalq hikməti və hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi" ("Məktəbdə bədən tərbiyəsi", 1989, №2), "Şagirdlərin əmək tərbiyəsində xalq hikmətinin istifadəsi" (Əmək və politexnik təlim, 1989, №6) məqalələri dərc olunmuşdur. Bu məqalələrin müəllifi professor Ə. Həşimov 1991-ci ildən sonra da "Azərbaycan məktəbi" ilə əməkdaşlığını davam etdirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xalq pedaqogikası materiallarının toplanması işləri və öyrənilməsi sahəsində sovet dövründə

de pedaqoji mətbuatda bir sıra əhəmiyyətli fikirlər öz ifadəsini tapmışdır. "Azərbaycan məktəbi"ndə öz sələflərinin bu məsələyə münasibəti öz əksini belə tapmışdır: "Respublikamızda Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən etibarən bir çox elm ocaqları (məsələn, Azərbaycan Tədqiq və Tətbibə Cəmiyyəti, SSRİ E.A. Zaqafqaziya filiali, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, Respublika Yazıçılar İttifaqı, nəşriyyat idarələri, xalq yaradıcılığı evləri, jurnallar ("Revolusiya və kultura", "Şərq qadını" – "Azərbaycan qadını", "Yeni məktəb" – "Azərbaycan məktəbi"), qəzetlər ("Komunist", "Yeni yol", "Gənc işçi" – "Azərbaycan gəncləri", "Ədəbiyyat" – "Ədəbiyyat və İncəsənət", "Komunist məarif" – "Müəllim qəzeti", "Azərbaycan müəllimi" və s.) müəllimlər, yazıçılar, sovyahlar və xüsusi təşkil edilmiş ekspedisiyalar böyük fəalılıq göstərmişlər". (Yenə orada). Bu anənlər sonrakı illərdə də daha geniş vüsət almışdır.

Ötən əsrin 30-cü illərində Repressiya dalğası Bəkir Çobanzadə, Salman Məmmətzadə, Hənəfi Zeynallı, Xəlil Fikrət, İsmayıl Hikmət, Nazim Əfəndi və b. folklorşünas tədqiqatçıların başının üstündə əsdi. Bu basqıya yüksək elmi hazırlığa və intellektə sahib olan mütəxəssislər də məruz qaldılar. Əlbəttə, belə şəraitdə, sonrakı 20 il ərzində xalq pedaqogikasına dair əldə edilmiş materiallara əsaslanmaq mümkün olmadı. Bu materialları yazıya almağa qadağa qoyuldu. Ona görə də, Azərbaycanda xalq pedaqogikasının tədqiqi və tərəqqisinə yalnız 20 il sonra başlamaq imkanı yarandı, konkret desək, xalq pedaqogikasında da istinad etmək mümkün oldu. Təsəffü deyildir ki, 60-70-ci illərdə xalq pedaqogikasının mahiyyətinin üzə çıxarılması ilə bağlı tədqiqatlar genişləndi. Bu da təsəffüf deyildir. Xalq yaradıcılığı nümunələri digər xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalq

pedaqogikasının ilk müdriyyəti kimi çıxış etdi. Konstantin Dmitriyeviç Ujinski deyirdi: "Xalq pedaqoji dihanəsi ilə heç nə yarıxa bilməz". Bunu genişləndirən Əhməd Seyidovun fikrinə desək, nağıllar, atalar sözləri və s. digər xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da hər şeydən əvvəl ilk pedaqoji məhsulu olmuşdur" (21).

"Azərbaycan məktəbi"ndə dərc olunan məqalələrdə xalq yaradıcılığına dair qiymətli fikirlər oxucuların nəzərinə çatdırıldı. O məqalələrdə qiymətli sözlərdə dolu xalq yaradıcılığı nümunələri lazımı soviyada qiymətləndirildi. "Xalq ədəbiyyatı və məktəb" adlı məqalədə deyildir: "Böyük bir tarixə malik, zəngin mədəni irsə, dünya miqyasında məşhur sənətkarlar yitirən ədəbiyyata malik olan Azərbaycan xalqının şifahi ədəbiyyatı da çox əlvan və zəngindir. Böyük qəhrəmanlıq dastanlarımız, ən böyük xalqların nağılları ilə müqayisə ediləcək nağıllarımız, az və sadə sözlə çox və dərin fikrə endən bəyatlarmız, dərin fəlsəfi, hikmətli atalar sözlərimiz vardır" ("Azərbaycan məktəbi", 1947, № 1).

Azərbaycan elmi pedaqogikasının tərkib hissəsi olan xalq pedaqogikasına dair araşdırmalar sahəsində professor Əliyevlər Həşimovun xidmətləri xüsusilə danılmazdır. Müasirlərinin dediyi kimi, o bu sahədə məktəb yaratmışdır. Akademik H. Əhmədovun sözləri ilə desək, "o hom bu sahənin ilk sırayı, həm də generalıdır". Onun xalq pedaqogikasına dair kitabları və məqalələri də bunu təsdiq edir. Böyük alimin bir sıra fundamental tədqiqatları, o cümlədən "Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında tərbiyəvi fikirlər" (1958), "Azərbaycan xalq pedaqogikasında müəllimlərin" (1967), "Azərbaycan xalq pedaqogikasının ümumi əsasları və xüsusiyyətləri haqqında" (1968), "Azərbaycan xalq pedaqogikasında iki müəhazirə"

(1969), "Azərbaycan xalq pedaqogikasının bəzi məsələləri" (1970), "Xalq pedaqogikasında tərbiyənin üsul və vasitələri" (1980), "Azərbaycan pedaqogikasının əsasları" (1985), "Pedaqogika nümunələrinin tədrisində xalq hikmətlərindən istifadə" (1991) və b. əsərləri ilə yanaşı silsile məqalələri də bu sahədə elmi fikrin formalaşmasına təkan vermişdir.

O haqlı olaraq belə hesab edirdi ki, "Respublikamızda pedaqogika elmi, təhsil, təlim və tərbiyə ilə, ilk növbədə, məhz xalqın həmin sahədəki tarixi irsi hesabına təkmilləşdirilmişdir, pedaqoji tərəqqi, məktəb işinin yaxşılaşdırılması və elmi pedaqogikanın inkişafı xeyli dərəcədə onun məhz xalq pedaqogikasıdır yaradıcılığa faydalanma miqyasından asılıdır. Hər iki pedaqogikadakı tərbiyə, fikir və ideyaların sintezi elmin, təlim-tərbiyə işinin irəliləməsinə yalnız kömək, həm də əhəmiyyətli kömək göstərə bilər" ("Azərbaycan müəllimi", 6 iyun 1933).

Professor Ə. Həşimovun dəyərli məqalələri də bu sahədə əhəmiyyətli rol oynamışdır. Görkəmli tədqiqatçının bu sahədəki tədqiqatları, ilk növbədə, "Azərbaycan məktəbi"nin səhifələrində işıq üzə görmüş və bunların təsiri ilə xalq pedaqogikası dair yeni araşdırmalar meydana gəlmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, xalq pedaqogikasına dair "Azərbaycan məktəbi"ndə dərc olunan bu səpkidəki məqalələr işləməsi professor Ə. Həşimovun məqalələri xüsusilə fərqlənirdi. Bu yazıları ilə o özünü xalq pedaqogikasının görkəmli nəzəriyyəçisi kimi tanıtmışdır. Bu baxımdan onun "Azərbaycan məktəbi"ndə xalq pedaqogikasına dair məqalələr işləməsi "Xalqın tərbiyə sahəsindəki tarixi irsinin əhəmiyyəti və məktəblərdə dəyərlandırılması" məqaləsi daha çox diqqət cəlb edir (1978, №5). Mənavi sərvətlərimizdən biri kimi xalqın tərbiyə sahəsindəki irsinin dü-

yanın ən qabaqcıl pedaqoqları tərəfindən yüksək qiymətləndirildiyindən bəhs edən müəllif qeyd edir ki, bu sahənin yaradılmasında ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərin, pedaqoqların xidməti böyük olsa da, həlledici rol xalqın özünə məxsusdur. O fikrini əsaslandırmaq üçün Uşinskiyə istinad edir. Böyük pedaqoqun fikrinə, müəllim, şəxsiyyət "nə qədər inkişaf etmiş olsa da, fitratan nə qədər zəngin istedadla malik olsa da, böyük xalq dühəsi qarşısında hədsiz dərəcədə aşağı durur". Bu fikirləri Y.A.Komenski, İ.H.Pestalossi, L.N.Tolstoy və başqalarının da əsərlərində öz ifadəsini tapmışdır. "Analıq məktəbi" əsərinin müəllifi Y.A.Komenski qeyd edir ki, bu əsər məhz zəhmət adamlarının ailə təربiyəsi sahəsindəki təcrübəsi əsasında işlənmişdir. Məşhur İsveç pedaqoqu Pestalossi də özünün məşhur pedaqoji əsərlərini isveç xalqının tərbiiyə sahəsindəki təcrübəsindən götürmüşdür. Məqalə müəllifi Uşinskiyin xalq nağıllarına dair fikrini xatırladaraq böyük pedaqoqun: "Bu xalq pedaqogikasının ilk və parlaq təcrübəsidir və mənim qənaətim görə, bu məsələdə heç kəs xalqın pedaqoji dühəsi ilə bəhsə girişə bilməz", - sözləri ilə tam razılaşmadığını bildirir. Bu məqalədə klassiklərdən götürülən sitatların çox əhəmiyyətli olduğunu nəzərə alaraq onların bəzilərini olduğu kimi veririk:

-Xalqın öz tərəfindən yaradılmış və xəlqilik əsasında qurulan tərbiiyə mücərrad ideyalar və başqa xalqlardan alınmış ideyalar üzərində qurulmuş ən yaxşı tərbiiyə sistemlərində olmayan tərbiiyə qüvvəyə malik olur. Yalnız xalq tərbiiyəsi xalq inkişafının tarixi prosesində canlı üzvdür (K.D.Uşinski).

-Xalq ədəbiyyatı bir güzgüdür ki, onda xalqın həyatı, bütün sosiyyəvi cəhətləri özünəməxsus əlamətlərində əks olunur (V.Q.Belinski).

-Şifahi ədəbiyyat xalqın ağılımı, xarakterinin, inamının və təbiəti baxışının inikasidir (N.A.Dobrolyubov).

-Bizim hər bir məsələmizdə nə qədər dərin və incə mənə vardır. Onlar nə qədər gözəl, nə qədər qiymətlidir (A.S.Puşkin).

-El ədəbiyyatı xalqın mənəvi simasının təməlini qoymuş və möhkəmləndirmişdir, onun tarixi yaddaşdır, ruhunun bayram libasıdır (A.N.Tolstoy);

-Xalq əfsanələrinə soyuq bir nəzərlə baxan yazıçılar unudurlar ki, əfsanələr xalq dühəsinin möhsulüdür. Hər əfsanədə xalqın şüur və zövqü, onun gələcəyə olan inamı və arzuları əks olunmuşdur ki, onların bir çoxu indi də arzu olaraq qalır (S.Vurğun);

-Xalqın keçdiyi dövrləri öyrənmək üçün ilk vasitə və ən doğru bir tərcümənə varsa, onun dillərdə dastanlar, mahnılar, tapmacalar, nağıllar və ilaxır kimi dolayan el ədəbiyyatıdır (C.Cabbarlı);

-Dildən-dilə düşsən, gətirdikcə bülflərulan xalq yaradıcılığı kainat qədrə genişdir (S.H.Rəhimov);

-Xalq sənətinin keçmiş parlaq incilərini yeni nəsilələri çatdırmaq elmi və tərbiiyəvi əhəmiyyətə malikdir, bunlar gənclərin sağlamlıq, düzgün tərbiiyə almasına kömək edir (M.Ə.İbrahimov);

Xalq pedaqogikasının tədqiqi və öyrənilməsi Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixinin öyrənilməsinə kömək etməklə bərabər, ölkədə keyfiyyətcə başqa mərhələyə keçən təhsil sistemini yeni məzmunla zənginləşdirməyə xidmət edir. Bu gün ölkəmizdə qəbul olunan bütün direktiv və program sənədlərdə yetkin nəslin əqli, axlaqi və mənəvi normalarına yiyələnməyin zəruriliyi dəfələrlə qeyd olunur. Aydın ki, xalq pedaqogikası akademik pedaqogikanın mühüm komponentlərindən birini təşkil edir. Xalq pedaqogikasının dərinənd öyrənilməsi təhsil alanlarda elmi-pedaqoji fikrin inkişaf tarixi haqqında aydın

təsəvvürə malik olmağa da imkan yaradır. Alimlərin haqlı olaraq dediyi kimi, hələ müasir mənada pedaqoji elminin olmadığı vaxtlarda da insan davranışı haqqında normalar mövcud olmuşdur. İndiki nəslin də tarix boyu xalq yaradıcılığında vəsf edilən nəscib keyfiyyətlərə də yiyələnməsi vacibdir. Gənc nəsil həm də tarixi qəhrəmanlıq ruhunda tərbiiyə edilməlidir. Ona görə də məktəblərin proqramlarına xalq pedaqogikasının nümunələri daxil edilir. Bu məsələyə "Azərbaycan məktəbi"ndə də münasib bildirilmişdir: "Sovet məktəbinin ilk illərində tədris proqramlarında və dərs kitablarında xalq pedaqogikası yadigarlarına verilən yer təminədi deyildi. Lakin 1930-cu illərdən etibarən tədris proqramlarında və buna müvafiq olaraq "Ana dili", "Ədəbi qiraət", "Ədəbiyyat" dərslərində və "Ədəbiyyat müntəxəbatı"nda xalqın pedaqoji təfəkkiri məhsullarına bir qədər geniş yer verilməyə başlandı" (1978, № 5).

Beləliklə də, 30-cu illərdən başlayaraq dərslərlərdə və proqramlarda xalq təfəkkirünün məhsullarına layiqli yer verilməyə diqqət yetirilmişdir. Təcrübə göstərdi ki, ideyaların özündə meydana gələn materiallarına geniş meydan verilməyə diqqət yetirilmişdir. Üçün mümkün xalq yaradıcılığına yalnız filoloqların baxından deyil, həm də pedaqoji baxından yanaşılmalıdır. Çünki şifahi xalq yaradıcılığının materialları xalq kütlələrinin tərbiiyəvi adət-ənənələri tarix boyu olduğu kimi, yeni insanın tərbiiyəsində də mühüm rol oynayır. Ölkəmizdə xalq pedaqogikası akademik pedaqogika ilə paralel fəaliyyət göstərir. Kamil insan yetişdirmək sahəsindəki məqsədə çatmaq işində onlar bir-birindən faydalanır, bir-birinə arış-argac olur. Akademik pedaqogika xalq pedaqogikasından bir mənəbə, vasitə kimi istifadə etməklə daha da qüdrətli olur (1978, № 5).

"Azərbaycan məktəbi"ndə bir daha qeyd edilirdi ki, müasir pedaqoji məsələlərin həllində xalq pedaqogikasından, xalq müdrikliyinin mənbəyi olan bu materialardan xalq müdrikliyindən mənbə və silah kimi istifadə etmək müasir pedaqogikanın, məktəb və müəssisələrin əsas vəzifələrindən biri olmalıdır. (1978, № 5).

Ona görə də, dərslərlərdə bu məsələlərə ciddi fikir verilməsi mətbuatın diqqətindən kənar qalmırdı. "Azərbaycan məktəbi"ndə dərc olunan (1966, № 1) "Orta məktəblərimizin ədəbiyyat dərsləkləri haqqında" adlı məqalədə də bu məsələ qəbərç şəkildə qoyulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 19-30-cu illərdən başlayaraq dərslər dövlət nəzərindən kənar qalmırdı. 1936-cı ildə ədəbiyyat dərsləklərinin müəlliflərinin siyahısı ölkə başçısı M.C.Bağirov tərəfindən təsdiq edilmişdir. Bir qədər sonra, yeni 50-60-cı illərdə çap olunmuş dərsləklərin müəllifləri olan H.Cəfəli (X sinif), F.Qasımzadə və M.A.Araslı (X sinif), C.X.Hacıyev və M.A.Dadaşzadə (X-XI siniflər) dövrünün ən tanınmış alimləri idi. Bu dərslərlərdə məqsəd ədəbi irsiyi bəşlənçliyi və xalq yaradıcılığının qolu və ayrı-ayrı dövrlərini təşkil edən klassik sənətkarların yaradıcılığı yüksək elmi-nəzəri səviyyədə təhlil, şərh edilərək, böyüməkdə olan nəslə çatdırılmalı idi. Artıq xalq pedaqogikası məktəb təhsil sistemində öz layiqli yerini tutmaqda idi.

Azərbaycan pedaqoji fikrinə o da qeyd olunmuşdur ki, keçmiş nasillər, xüsusən məktəb və akademiya üzvi gəncləri, pedaqoji mühazirə eşitməyən, ailədə, məişət işlərində, əmək prosesində, tay-tuşları və başqaları ilə ünsiyyət prosesində tərbiiyə olunmuş, özlərini "pedaqogikasını" yaratmış, övladları, uşağ və gəncləri "böyüdü" bərsəyə çatdırmışdır. Ayrı-ayrı dövrlərin və xalqların klassik pedaqoqları

da müvafiq təbii sistemlərini yaradaaraq ilk növbədə məhz xalqın pedaqoji düşüncəsinə, təbii sahəsindəki təcrübəsinə, adət və ənənəsinə, bir sözlə, xalq pedaqogikasına əsaslanmışdır (19).

Milli zəmin üzərində qurulmuş dövrə pedaqogika elmi və məktəb sahəsində köklü dəyişikliklər xalq pedaqogikası ilə elmi pedaqogika və müasir məktəb təcrübəsinin əlaqəsinin öyrənilməsinə də ciddi tələblər qoydu. Pedaqoji mətbuatda XX əsrin sonlarında xalq pedaqogikası ilə elmi pedaqogikanın əlaqəsi məsələsinə toxunulur, bir sıra problemlərin yenidən öyrənilməsi məsələləri qaldırıldı. Bu problemlər əsasən aşağıdakılar idi: Xalq pedaqogikası hansı məsələlərdən bəhs edir, bu pedaqogikanın məzmunu hansı qaynaqlarda öz əksini tapmışdır? Xalq pedaqogikası ilə elmi pedaqogika və müasir məktəb təbii sahəsi arasındakı əlaqə necədir? Bu əlaqənin möhkəmləndirilməsi elmə, gənc nəslin təlim-təربiyəsinə nə verir və bunun üçün hansı istiqamətlərdə iş görülməli, tədqiqatlar aparılmalı, kitab və məqalələr yazılmalıdır? ("Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 1993, 6 iyun).

XX əsrdəki tədqiqatlar müəyyən etmişdi ki, xalq pedaqogikasının məzmununu xalq kütlələrinin pedaqoji bilikləri və təbii sahə təcrübəsi təşkil edir. "Xalq pedaqogikasında nasillorin yaratdığı müsbət ənənələr, irs, fikir və ideyalar əks olunmuşdur; onlar də zənginləşə-zənginləşə, cəlalana-cəlalana qərinələrdən-qərinələrə keçib, gələcək nasillər üçün də xalqın enerjisinin qüdrətli mənbəyinə çevrilir. Bulaq damcılardan, çaylar bulaqlardan, dənizlər isə çaylardan əmələ gəlirdi kimi, gələcəyin dolğun məzmunlu pedaqogikası da təbii sahəsində ayrı-ayrı xalqların irsindəki qabaqcıl ideya, fikir və təcrübənin xeyli qismi isə məlum olduğu

kimi, folklor materiallarında, el ədəbiyyatının ayrı-ayrı nümunələrində istifadə edilmişdir ("Azərbaycan məktəbi", 1968, № 4).

Bu fikirlərin müəllifi professor Ə. Haşimov rus klassik pedaqoqları K.D. Uşinskiyi, professor Y.N. Medinskiyi, professor N.A. Konstantinova və V.Y. Struminskiyə istinad edərək, qeyd etirdi ki, xalqın pedaqoji ideyalarının əksər qismi ilk dəfə şifahi ədəbiyyatda, folklor materiallarında ifadə olunmuşdur. Ona görə də, xalq yaradıcılığı materiallarını araşdırmaq çox vacib məsələdir.

Y.N. Medinski "Pedaqogika tarixi" dərsliyində yazırdı ki, xalq pedaqogikası öz ifadəsini xalq yaradıcılığında tapmışdır. N.A. Konstantinova və V.Y. Struminski bu fikirdə idilər ki, xalq yaradıcılığı abidələrində xalq pedaqogikasının ideyaları əks olunmuşdur ("Azərbaycan məktəbi", 1968, № 4).

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair digər yazılarda da xalq ədəbiyyatımızın ölməz nümunələrindən söhbət açılırdı. "Xalq təbii sahəsinin bəzi üsulları haqqında" məqaləsində professor Ə. Haşimov dastandan gətirdiyi nümunələri təhlil edərək onların xalq pedaqogikasının təməl daşları hesab edirdi. "Novruz" bayramının insanların estetik təbii sahəsinə, estetik inkişafına güclü təsirinə də toxunurdu. Müəllif Novruz bayramını əmək, bahar, nəğmə və idman bayramı adlandırır.

Tədqiqatçı professor əsaslandırırdı ki, akademik pedaqogikanın mənbələrindən biri olan xalq pedaqogikası həyata çox yaxındır. Çoxluğun, kütlələrin pedaqogikası olan xalq pedaqogikası elmi pedaqogikadakı ixtisaslaşmaya, rəngarəngliyə malik olmasa da, bir küll halında pedaqoji biliklər toplusudur. Ötən əsrin ortalarında etibarən elmi pedaqogikanın tərkib hissəsi sayılan xalq pedaqogikasını elmi pedaqo-

gikadan heç vaxt ayrı təsvir etmək olmur. Ümummilliyə lider Heydər Əliyev şifahi ədəbiyyatda yazılı ədəbiyyatın vəhdətindən danışarkən demişdir: "Baxın ha Səməddə Aşiq Şəmşir bir digər düşündəki bulağın qoşa gözdür. Biri şifahi ədəbiyyatdır, biri yazılı ədəbiyyat. Səfiri görün bunlar ol-ələ verib qovuşduğu kimi, qucaqlaşdıq kimi bir macrada necə birləşib. Bu bir xalqın mənasıdır, bir xalqın dünyasıdır". Ümummilliyə liderin bu sözlərini eynilə elmi pedaqogika ilə xalq pedaqogikasına da şamil etmək olar.

"Azərbaycan məktəbi"ndəki məqalələrdə dəfələrlə qeyd edilirdi ki, elmi pedaqogikanın banisi Y.A. Komenski əsərlərində xalq pedaqogikasından bol-bol istifadə etmişdir. Komenski ideyalarına sadıq qalan akademik pedaqogika da qidalandığı mənbələr sırasında xalq pedaqogikası daha öndə görünürdü. Çünki elmi pedaqogikanı və elmlə məşğul olanların yaratdıqları hamıya məlumdur və xalq pedaqogikası milyonların əməyinin məhsuludur.

Folklor materiallarını xalq pedaqogikasının qiymətli abidələri kimi qiymətləndirən "onlarda geniş zəhmətkeş kütlələrin ruhu, düşüncəsi, yüksək insani hissləri, tarixi müdrikliyi, dülhası çox qısa və sərrast şəkildə əks olunmuşdur", - deyirdilər. Professor Ə. Haşimov şifahi ədəbiyyat nümunələrini "xalq pedaqogikasının sahəməsi" adlandırır. O xalq pedaqogikasına dair Y.A. Komenski, İ.H. Pestalossi, K.D. Uşinski və başqalarının fikirlərini istinad edirdi və sonra yazırdı ki, "Azərbaycanın görkəmli yazıçı və maarifçiləri olan N. Gəncəvi, A. Bakıxanov, S. Ə. Şirvani, H. Zərdabi, R. Əfəndiyev və başqaları da xalq pedaqogikasından az bəhrələnməmişlər".

Ə. Haşimov xalq pedaqogikasının yadigarı olan folklorla münasibətdən

danışarkən, öz müasiri olan yazıçı və şairlərin də elmi-nəzəri və ədəbi irsinə müraciət etməsini, onların irsi sürdüylə pedaqoji fikirlərə toxunmuşdur. Xalq pedaqogikası yadigarlarına vurğunluq ilə fərqlənən zamanəmiz nəhəng fikri sahibi S. Vurğun haqqında "S. Vurğun və xalq pedaqogikası" adlı məqalə ilə də çıxış etmişdir ("Azərbaycan məktəbi", 1988, № 3).

Məlumdur ki, S. Vurğun xalq yaradıcılığı ilə sıx bağlı olmuşdur. Onun "Həyat və müasir dövrümüz", "Xalqın bədii qüdrəti", "Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında" və başqa məqalələrində bu məsələdən bəhs edilmişdir. Onun bədii əsərlərində isə xalq pedaqogikası ideyalarına tez-tez rast gəlmək olurdu. Onun əsərləri geniş oxucu kütlələrində xalq pedaqogikası abidələrinə ehtiram hissi doğurur. Məqalədə sairin yaradıcılığında "İbrətəməz xalq pedaqogikasının qızıl fonduna daxil olmuş kəlmələr, xalqlaşmış incilər" misal gətirilir.

S. Vurğun irsində xalqın poetik və pedaqoji yaradıcılığının vəhdətindən danışan məqalə müəllifi sairin aşağıdakı sözləri də yada salır: "Bizim qədim xalq dastanlarımız və ölməz nağıllarımız xalqımızın böyük mədəni dünyasını, onun yüksək əməl və arzularının həyat və mübarizə qabiliyyətlərini ən gözəl ifadə edən əsərlərdir". Məqalə müəllifi müəllimlərimizə və şagirdlərimizə S. Vurğun irsini dərinləndirən öyrənmələrini tövsiyə edir. Onun əsərlərində xalq pedaqogikasının yaradıcı və təbliğçilərinin adı hörmətlə çəkilmişdir.

"Azərbaycan məktəbi"ndə "Xalqın təbii sahəsindəki tarixi irsinin əhəmiyyəti və məktəblərdə öyrədilməsi" adlı məqalədə də (1978, № 5) bu məsələyə daha geniş yer verilmişdir. Xalqın təbii sahəsindəki irsinin mədəni sənətlərə daxil olduğunu xüsusi qeyd edən professor Ə. Haşimov təbii sahəyə nadir fikirlər

sahibi olan görkəmli pedaqoqlardan misal- lar gətirir, xalq tərəfindən yaradılmış müttərəqqi irsin pedaqogika tarixi və nəzəriyyəsi üçün nə qədər zəruri olduğunu qeyd edir və pedaqoji fikrin inkişafında xalq pedaqogikasının müstəsna rolunu bir daha yada salır. Görkəmli pedaqoqlar pedaqoji elmlərin inkişafı və gənc nəslin tərbiyasində xalqın çoxəsrlik təcrübəsinin roluna həmişə dəyər vermişlər. Bunlardan nəticə çıxaran müəllif yazırdı ki, "Azərbaycan xalqının pedaqoji fikir və ideyalarını əks etdirən folklor nümunə- lərində, mövzularında, yaxud tərbiyə ideyalarının təkmilləşməsi şəklində hətta orta əsrlərin alyazmalarında, xalqdan bəhrələnən sair, yazıçı və mütəfəkkirlərin əsərlərində tez-tez rast gəlmək olar. Xüsusilə bədii söz ustalarının nəsihət- namələri və mövzusu folklorlardan götürül- müş əsərləri daha ibratəmizdir.

Beləliklə, xalq pedaqogikasının baş- langıç yeri olan xalq yaradıcılığı nümunə-ləri xalq pedaqogikasının fəaliyyətinin üzə çıxarılması ilə nəticələnmişdir. Artıq tədqiqatçı alim-pedaqoqlar təsdiq etmişlər ki, professor Ə.Həşimov öz gərgin zəhməti ilə "gənc nəsilə mərdlik, mübarizlik, vətənpərvərlik, dostluq, yoldaşlıq, sadəlik, təvazökarlıq, doğruluq, elmə və biliyə həvəs və s. kimi nəci əlaqə keyfiyyətlər tərbiyə etmiş və tərbiyə etməkdə olan xalq pedaqogikasını" hərtərəfli və elmi əsaslarla tədqiq etmişdir.

Azərbaycan pedaqoji elmində adları hörmətlə çəkilən tədqiqatçı alimlər o cəhənin əməkdaşları olmuşlar. Bunların içərisində dünyasını dəyişənlər də var, hazırda isə elmi-pedaqoji fəaliyyətini davam etdirənlər də. Ə.Həşimovun yetişdirmələrindən professor F.Sadiqov yazır: "Faradey, Nyuton, Kopernik fizika, Qaluo, Lütfizadə riyaziyyat, Mendeleyev, Yusif Məmmədəliyev kimya, Bax,

Bethoven, Üzeyir Hacıbəyli musiqi saha- sında hansı zirvəyə ucalmışlarsa, Əlihey- dər Həşimov da xalq pedaqogikası və elmi pedaqogika sahəsində elə zirvəyə yüksəl- mişdir (Sadiqov F. Xalq pedaqogikasının atası Əliheydər Həşimov. 1994).

Professor Ə.Həşimov "Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikrin inkişaf tarixini tədqiq etmək, həmin tarixlə bağlı məsələləri ətraflı və dəqiq araşdırmaq son dərəcə vacib və xeyirxah iş hesab etmişdir" ("Azərbaycan məktəbi", 1984, №2). O, tarixi sənədləri, sifahi xalq yaradıcılığının ən qədim abidələrini, o cümlədən "Avesta" və "Dədə Qorqud"u tədris etməklə Azər- baycanda məktəblərin və pedaqoji fikrin inkişaf dinamikasını araşdırıb, elmi fikir şöyləyini tərəfədir olmuşdur. Onun fikrinə, xalqımızın pedaqoji fikir tarixində çox zəngin bir sahifəni təşkil edən bu mənbələrdə irəliləyən ideya, fikir və mülahizələrin çoxu indi də öz tərvətini saxlayır.

Ə.Həşimovun xalq pedaqogikasının tədqiqatçılarının yeni nəslinin hazırlan- masında da əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun yetişdirmələrindən İ.Həşimov, İ.Xəlil- lov, X.Səlimxanlı, Z.Rəsulov, N.Bağirova, J.Mustafayeva, H.Hamidov xalq pedaqo- gikası nümunələrindən istifadənin imkan- larını araşdırmışlar.

Bu axtarışların ən yüksək səviyyədə yekunu isə, "Moskvanın "Pedaqogika" nəşriyyatı tərəfindən buraxılan "Azərbay- can SSR pedaqoji fikir antologiyası" oldu. Bu monumental əsərin də tərtibçiləri pedaqoji elmlər doktorları Əjdər Ağayev və Əliheydər Həşimov olmuşdur. Xalq pedaqogikasına dair tədqiqatlar Azər- baycanda pedaqoji fikrin formalaşmasına öz müsbət təsirini göstərirdi. Bu işdə "Azərbaycan məktəbi"nin rolu dənizmaz- dır.

ƏDƏBİYYAT

1. Mehdişadə M. Tərbiyə, təhsil və təlimin tarixi inkişafı. "Azərbaycan məktəbi", 1947, №2.
2. Mehdişadə M. Tərbiyənin rolu haqqında. "Azərbaycan məktəbi", 1947, №3.
3. Qarabağlı Ə. Məktəbdə folklorun tədqiqinə dair. "Azərbaycan məktəbi", 1949, №2.
4. Həşimov Ə. Azərbaycan xalq nağılları və atalar sözlərinin təlim-tərbiyənin əhəmiyyəti haqqında. "Azərbaycan məktəbi", 1956, №10.
5. Həşimov Ə. Xalq pedaqogikası. "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə", 1979, №1.
6. Həşimov Ə. Xalqımızın pedaqoji irsinə məhəbbət. "Azərbaycan məktəbi", 1975, №7.
7. Həşimov Ə. Xalq hikməti və hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi. "Məktəbdə bədən tərbiyəsi", 1989, №2.
8. Həşimov Ə. Xalqın tərbiyəsi sahəsindəki tarixi irsinin əhəmiyyəti və məktəblərdə öyrədilməsi. "Azərbaycan məktəbi", 1978, №5.
9. Həşimov Ə. Xalq pedaqogikası məktəb və dərsləklərdə. "Azərbaycan məktəbi", 1970, №2.
10. Həşimov Ə. Xalq tərbiyəsinin bəzi üsulları haqqında. "Azərbaycan məktəbi", 1970, №8.
11. Həşimov Ə. Nəsilərin tərbiyə məktəbi və məniyə qida mənbəyi. "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə", 1974, №1.
12. Həşimov Ə. Əmək tərbiyəsi və peşə oriyentasiyası ilə əlaqədar xalq fikirləri. "Əmək və politexnik təlim", 1977, №8.

13. Həşimov Ə. Təlim metodlarının təkmilləşdirilməsinin bir istiqaməti haqqında. "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi", 1978, №2.
14. Həşimov Ə. Şagirdlərin əmək tərbiyasında xalq hikmətindən istifadə. "Əmək və politexnik təlim", 1989, №9.
15. Həşimov Ə. Xalq pedaqogikası və biz. "Xalq qəzeti", 1991, 14 iyun.
16. Həşimov Ə. S.Yurğun və xalq pedaqogikası. "Azərbaycan məktəbi", 1988, №3.
17. Həşimov Ə. Azərbaycan xalq pedaqogikası. Bakı, 1993.
18. Həşimov Ə. Azərbaycan xalq pedaqogikasının bəzi məsələləri. Bakı, "Maarif", 1970.
19. Həşimov Ə., Sadiqov F. Azərbaycan xalq pedaqogikası (dərslək), Bakı, "Ünsiyyət", 2000.
20. Ağayev Ə. Xalq pedaqogikası yazılı abidələri şəxsiyyətin formalaşması ideyalarını mənbəyi kimi. "Azərbaycan məktəbi", 1999, №4.
21. Rüstamov F. Azərbaycan pedaqogika- şinaslığı, Bakı, 2016.
22. Rüstamov F. Azərbaycan pedaqoji elm: təşəkkülü, inkişafı, problemləri (1920-1991), Bakı, 1988.
23. Qasımov A.Ş. Азербайджанская народная педагогика. Bakı, 1970. (Автореферат докторской диссертации).
24. Qasımov A. Кутәби-Дәдә Коркүт – нахшмик народной педагогике. Советская педагогика, 1989, №7.